

Савченко Михайло,
заступник директора з
навчально-методичної роботи,
Київська гімназія східних мов №1,
заслужений вчитель України,
м. Київ

ПРОБЛЕМА РОЗВИТКУ МОРАЛЬНО-ГРОМАДЯНСЬКИХ ЦІННОСТЕЙ УЧНІВ (НАУКОВО-ТЕОРЕТИЧНІ ЗАСАДИ ДОСЛІДНО- ЕКСПЕРИМЕНТАЛЬНОЇ РОБОТИ В ГІМНАЗІЇ)

У статті автор окреслює науково-теоретичні підходи до розвитку морально-громадянських цінностей учнів у контексті дослідно-експериментальної роботи в Київській гімназії східних мов № 1.

Детально проаналізовано сучасні наукові підходи до проблеми дослідження цінностей, ціннісних орієнтацій особистості. Виокремлено низку сучасних вчених, які досліджують проблеми виховання суспільно активної особистості, організацію громадянського виховання учнів у закладах загальної середньої освіти. Підкреслено роль та значення розвитку громадянської культури громадянина-патріота України та морально-громадянських цінностей особистості у Новій українській школі.

Ключові слова: морально-громадянські цінності, розвиток морально-громадянських цінностей, громадянська компетентність, високоморальний громадянин-патріот України, дослідно-експериментальна робота в гімназії, особистісно орієнтований підхід.

Постановка проблеми. Системні зміни в політичній та економічних сферах, що відбуваються на нинішньому етапі розвитку української державності, інтеграції у європейську спільноту вимагають перебудови всіх сфер

суспільного життя, розвитку громадянського суспільства та демократії в Україні, громадянської культури особистості, індивідуальної та колективної активності людей, їх небайдужості до суспільних справ, моральної, світоглядної та відповідальної налаштованості на вирішення актуальних проблем у державі, у місцевій громаді, здатності до порозуміння та суспільної комунікації громадян-носіїв загальнолюдських, етнонаціональних, морально-громадянських цінностей, полікультурних, правових компетентностей, насичення суспільно-політичного життя, громадянського суспільства ідеями національної гідності й гордості, високоморальності, ідеалами патріотичного, державницького служіння.

Активне, впливове і розвинене громадянське суспільство є важливим елементом демократичної держави та відіграє одну із ключових ролей у впровадженні нагальних суспільних змін.

Основою демократичного ладу є людина, яка «постійно розвивається і вдосконалюється, а також цілеспрямовано і осмислено займає чільне місце в суб'єкт-суб'єктних відносинах, що формуються» [8, с. 81].

Формуванню саме такої особистості покликана сприяти сучасна освіта, нова українська школа, яка сприяє вихованню високоморальної громадянської особистості, якій властива морально-гуманістична, громадянська культура, усвідомлення обов'язку між ідеями загальнолюдської моралі, свободи та правами людини, готовності до компетентної відповідальної участі в житті суспільства, у розвитку демократії в Україні.

Поряд з ознаками позитивних змін у моральному, громадянському вихованні молодого покоління загострилися і певні суперечності, виникли нові суттєві проблеми. На наш погляд, становлення демократичної, гуманістичної, громадянської свідомості дітей та молоді відбувається без достатнього врахування економічних, політичних реалій сьогодення. Недостатня увага приділяється формуванню таких компонентів громадянської культури, як особиста відповідальність, гідність, честь, громадянська мужність, без яких правильні знання про демократичні цінності, демократію не стимулюють бажання у молоді виступити стратегом свого життя та долі держави.

Особливої актуальності набуває розвиток морально-громадянських цінностей особистості громадянина-патріота України – демократичної держави.

Розвиток морально-громадянських цінностей учнів набуває характеру системної та цілеспрямованої діяльності педагогічного колективу гімназії, тісної співпраці з батьками учнів, з інститутами громадянського суспільства, з місцевою громадою, органами влади, засобами масової інформації [6, с. 56-57].

Потрібно «вчити дитину бути людиною, яка здатна жити гідно..., навчати морально оцінювати світ, тобто конструктивно, відповідно до загальнолюдських цінностей і сучасної моралі, поводитися в соціумі й наодинці зі своєю совістю...» [2, с. 608].

Головною залишається реалізація мети національної системи освіти, Нової української школи – виховання високоморального, відповідального

громадянина, який цінує і готовий відстоювати ідеали свободи, високоморальні, демократичні цінності та права людини.

3 грудня 2012 року Київська гімназія східних мов №1 здійснює всеукраїнського рівня дослідно-експериментальну роботу за темою: «Реалізація інноваційної моделі розвитку культурно-мовних та морально-громадянських цінностей учнів» (2012 – 2019 рр.) (Науковий керівник Кизенко В.І. – кандидат педагогічних наук, доктор філософії, провідний науковий співробітник відділу дидактики Інституту педагогіки НАПН України).

Завдання дослідно-експериментальної роботи всеукраїнського рівня у Київській гімназії східних мов № 1 – асоційованій школі ЮНЕСКО були визначені у наказі Міністерства освіти і науки, молоді та спорту України від 24 грудня 2012 року № 1477 «Про проведення дослідно-експериментальної роботи за темою «Реалізація інноваційної моделі розвитку культурно-мовних та морально-громадянських цінностей учнів» на базі Київської гімназії східних мов № 1 (грудень 2012р. – грудень 2019 р.)» та її здійснення протягом п'яти етапів (організаційно-підготовчого, концептуально-діагностичного, формувального, узагальнювального, коригувального).

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Методологічною основою дослідно-експериментальної роботи є провідні ідеї психології, педагогіки, філософії, політології, громадянознавства, етики, аксіології про цілісність і взаємозв'язок моральності та громадянськості, про природу ціннісних орієнтацій особистості та морально-громадянських моделей поведінки людини як найвищої цінності суспільства, наукові ідеї про роль гуманістичних цінностей, етнопедагогіки, етнопсихології у розвитку особистості.

Важливе значення для розробки проблеми дослідження мають такі документи, як Закон України «Про освіту», «Про загальну середню освіту», Концепція громадянської освіти та виховання в Україні, Концепція виховання дітей та молоді у національній системі освіти, Стратегія національно-патріотичного виховання дітей та молоді на 2016 – 2020 роки, Концепція реалізації державної політики у сфері реформування загальної середньої освіти «Нова українська школа» на період до 2029 року, Національна стратегія сприяння розвитку громадянського суспільства в Україні на 2016–2020 роки.

Теоретичну основу дослідження становлять положення й розробки психологічної, педагогічної наук про принципи, завдання, рушійні сили освітнього процесу на засадах особистісно орієнтованого школярів.

Актуальною є проблема дослідження цінностей, ціннісних орієнтацій особистості. Цінності, ціннісні смисли виступають тими диспозиційними установками свідомості, які констатують структуру сприймання, поведінки та праксіологічної активності людини у конкретних умовах її життєдіяльності.

У наукових працях по-різному визначається не тільки ієрархія цінностей, а й складові компоненти, що є базовими для визначення поняття «морально-громадянські цінності» (Бех І.), «моральні цінності» (Тищенко С.), «гуманістичні моральні цінності» (Чорна К.) «мораль як внутрішня основа духовності, культури суб'єкта» (Киричок В.), «моральні цінності і норми»

(Вознюк Н.), «морально-духовні цінності» (Бех І.), «моральні переконання» (Божович Л., Краснобаєв І., Крутенький В.), «моральні цінності суспільства в системі розвитку моральних переконань» (Боришевський М.), «взаємозалежність суспільної моральної свідомості і моральної свідомості особистості» (Ананьєв Б., Виготський Л., Костюк Д., Леонтєв О., Рубінштейн С., Узнадзе Д. та ін.), «самовиховання та виховання моральної культури особистості учня» (Сухомлинський В.) тощо.

Науковцями здійснено аналіз динаміки ціннісних орієнтацій особистості (Кон І., Трофімов Ю.), ролі ціннісних орієнтацій в сучасних умовах і формування особистості в ціннісних вимірах (Ільїн В., Пометун О., Савченко О., Сухомлинська О., Ткачова Н., Avses A., Musec J.). Досліджено індивідуальну систему цінностей особистості і взаємообумовленість її груповою свідомістю (Ольшанський Д.), взаємовплив процесу навчання і розвитку особистості (Балл Г., Губенко О., Завгородня О., Максименко С.).

Український вчений Вишневський О. уклав ієрархію вартостей особистості. Важливе місце в ній посідають основні громадянські цінності (вартості).

Ми спираємося на міркування науковців про ціннісно-філософські трансформації особистості (Кремень В.); діалог особистість – особистість, особистість – соціум, особистість – культура, де взаємовидозмінюються ціннісно-сміслові імперативи (Арцишевський Р., Васьківська Г., Сухомлинська О., Титаренко Т.); про значення компетентностей – як результату застосування новітніх технологій в освітньому процесі з метою розвитку ціннісно-сміслових орієнтацій учнів, адаптації знань, формування умінь і навичок розкриття здібностей (Бондар Вол., Пометун О.); ціннісно-сміслову сферу і позицію вчителів (Заброцький М., Зайко Р.) тощо.

Важливими у контексті нашого дослідження є методологічні засади педагогічної теорії, наукові підходи до виховання суспільно активної особистості в сучасних умовах, обґрунтовані в працях Беха І., Боришевського М., Вербицької П., Гончаренка С., Зязюна І., Євтуха М., Кременя В., Кузя В., Назаренко Г., Сметанського М., Сухомлинської О., Філіпчука Г., Ярмаченка М. та інших.

Низька сучасних наукових досліджень присвячена висвітленню окремих положень щодо організації громадянського виховання у закладах загальної середньої освіти. Це, насамперед, дослідження історії становлення і розвитку громадянського виховання, які провели Вербицька П., Завгородня Т., Ігнатенко П., Крицько Л., Кучинська І., Пришак М., Ступарик Б.; теоретичних засад формування громадянської культури учнів загальноосвітнього навчального закладу – Абашкіна Н., Арцишевський Р., Бачинська Є., Бекирова А., Боришевський М., Вакуленко Т., Гуменюк В., Дерев'янка Н., Іванчук В., Кузьменко О., Кучинська І., Левківська О., Леонтєва О., Лещенко М., Люріна Т., Малькова З., Мальцева Т., Микольченко В., Пічуркіна-Шумейко Л., Пометун О., Тараненко І., Рябов С., Сухомлинська О., Шимановський М. та інші; методики громадянського виховання Алексеєва О., Архипенко Л.,

Вореніна Г., Гаврилова Г., Завалевський Ю., Єлагіна Т., Кендзьор П., Костюк Т., Молчанова А., Микольченко В., Назаренко Л., Нікітіна Н., Парінова А., Роговець О., Славіна М., Соннова М., Ступарик Б., Шевельова О., Шестопалюк О., Чорна К., Яркіна Т., та інші; організації соціально-педагогічної роботи з дітьми та молоддю – Безпалько О., Зверева І., Лактіонова Г.; інтеграції соціальних впливів у виховному процесі – Чернуха Н., Ткачова Т.; формування громадянських якостей особистості в умовах полікультурного суспільства – Рудь М., Філіпчук Г.; участі молоді в процесах прийняття рішення на рівні загально-освітнього навчального закладу – Оржехівський В., Шелестова Л. Проблема громадянської спрямованості особистості належить до найменш розроблених в науці.

Івченко О. розкриває громадянську культуру у трьох взаємопов'язаних аспектах: по-перше, вона, з одного боку, є визначальною силою, а з іншого – результатом формування громадянського суспільства; по-друге, саме громадянська культура визначає сутність, якість взаємодії між громадянами, їх асоціаціями та інтегрує індивіда в громадянське суспільство; по-третє, громадянська культура створює норми, ідеали, цінності, взірці поведінки, які мотивують дії соціальних акторів. Це «проекція» культури на сферу громадянських відносин. Ядром громадянської культури є система цінностей і норм [5, с. 316]. Громадянська культура особи – це сукупність громадянського світогляду, системи знань і навичок, що забезпечують цілеспрямовану самостійну діяльність оптимального задоволення громадянських потреб, це зумовлена громадянською культурою суспільна власність, яка характеризується громадянськими чеснотами (цінностями). Це громадянська свідомість у дії [5, с. 317]. Виховання учнів як суб'єктів громадянського суспільства, правової демократичної держави – складний педагогічний процес, розвиток і функціонування якого здійснюється завдяки наявності рушійної сили, що є результатом суперечностей, їх подолання в активній педагогічно спрямованій і взаємопов'язаній діяльності суб'єктів і ця проблема розглядається за умови одночасного вивчення проблеми формування нової людини, з чіткою громадянською позицією, розвитку її морально-громадянських цінностей, що повинно стати складовою загального педагогічного процесу та реалізації суб'єктного підходу, як складової теоретико-емпіричної системи, морально-громадянського виховання особистості.

Водночас, аналіз теоретичних джерел і сучасної практики розвитку морального та громадянського виховання у закладах загальної середньої освіти дає підстави стверджувати, що існуючі напрацювання не відображають цілісно основні положення щодо змісту й методики розвитку морально-громадянських цінностей, громадянського виховання учнівської молоді. Зазначаємо, що відсутність цілісної системи морально-громадянського виховання, в основі якого лежить розвиток морально-громадянських цінностей учнів, стихійне впровадження окремих його складових негативно впливають на результативність та якість освітнього процесу загалом.

Беручи за підґрунтя альтернативні, тотожні наукові концепції виховання дітей та молоді виходимо з позиції виховання високоморального громадянина-патріота України, суб'єкта громадянського суспільства, як про процес, що сприяє формуванню та розвитку морально-громадянських цінностей.

Особистісно орієнтоване навчання та особистісно орієнтоване виховання у процесі освоєння гімназійною освітою зазначених цінностей вимагає компетентнісного підходу та системного забезпечення.

Виклад основного матеріалу. Провідною ідеєю дослідження є положення про те, що морально-громадянські цінності – це поняття, яке відображає значущість для індивіда загальнолюдської, суспільної моральності, громадянськості, усвідомленого вибору морально-гуманістичних, демократичних ідеалів, здатності до особистої активної відповідальної громадянської позиції і гуманістичної взаємодії [11, с. 161].

Розвиток морально-громадянських цінностей учнів ми розглядаємо як цілеспрямований процес формування та розвитку ціннісних морально-громадянських орієнтацій людини як громадянина, етичних, громадянських компетентностей, готовності до морального самопізнання, самовизначення, самоформування, саморегуляції моральної діяльності індивіда відповідно до гуманістичного ідеалу, усвідомленого морального, громадянського вибору у системі міжособистісних, міжкультурних суспільних відносин, розв'язання моральних проблем, набуття позитивного досвіду, у сфері соціальної гуманістичної взаємодії, здатності до активної особистісної відповідальної участі в суспільно корисній діяльності у гуманітарній сфері, в демократичних перетвореннях, у державотворчих процесах, у розвитку громадянського суспільства [11, с. 161].

Розвиток морально-громадянських цінностей учнів – цілісна педагогічна система, яка забезпечує розвиток етичної, громадянської компетентностей школярів, їх моральної, громадянської культури як невід'ємної складової індивіда з точки зору формування високоморального громадянина-патріота України, суспільно активного учасника демократичних перетворень в Україні; історико-культурна спрямованість освітнього процесу на основі історії українського народу, народів демократичного світу; насичення навчальних предметів етичним, громадянським змістом, їх інтеграція, яка сприяє моральному, громадянському вихованню учнів на засадах морально-громадянських цінностей; ідентифікація і самоідентифікація морально-громадянської особистості, заснована на включенні до змісту морального, громадянського виховання школярів знань про демократичну правову державу, громадянське суспільство, демократичні цінності, про пріоритетність прав та свобод особистості; про громадянським зміст усіх навчальних предметів; про роль світогляду особистості, на основі якого формується система її ціннісних орієнтацій, поглядів, переконань, усвідомлюється місце в суспільстві, визначається обов'язок і відповідальність перед співвітчизниками та Батьківщиною.

Розвиток морально-громадянських цінностей учнів є складником розробленої у гімназії Інноваційної моделі розвитку культурно-мовних та морально-громадянських цінностей учнів та Концепції реалізації інноваційної моделі розвитку культурно-мовних та морально-громадянських цінностей учнів й спрямований на виконання визначених завдань.

Саме тому важливим завданням педагогічного колективу Київської гімназії східних мов №1 є створення освітнього середовища з метою розвитку активного суб'єкта громадянського суспільства, з високим розвитком моральних якостей громадянина України, здатного до соціальної взаємодії у вирішенні важливих проблем місцевої громади, суспільства.

Концепція реалізації інноваційної моделі розвитку культурно-мовних та морально-громадянських цінностей учнів (2015 р.) визначає метою створення сприятливих умов для підвищення рівня розвитку етичних, громадянських, комунікативних компетентностей учнів засобами культурно-мовних та морально-громадянських цінностей в освітньому процесі гімназії.

Завдання розвитку морально-громадянських цінностей включають: здобуття знань у галузі етики, громадянської освіти, механізми засвоєння морально-громадянських цінностей, набуття здатності активної громадянської участі. Серед завдань розвитку культурно-мовних цінностей – оволодіння учнями основними функціями спілкування гуманного партнера у міжособистісній, соціальній комунікаціях.

При цьому застосовуємо такі методологічні принципи: природовідповідності й свободовідповідальності, дитиноцентризму, гуманізації, демократичності, диференціації та індивідуалізації, міжпредметності, наступності й безперервності, системності, полікультурності, інтеркультурності, орієнтованості на позитивні якості в людині та позитивні відповідальні соціальні дії, зв'язку з практичною діяльністю, самоактивності й саморегуляції, прогностичності, аксіологічності, суб'єкт-суб'єктної взаємодії, плюралізму.

Особистісно орієнтований підхід визначено як головний методологічний.

Визначено сфери самоідентифікації учнів: «Я – носій гуманістичної моралі», «Я – активний, відповідальний громадянин України», «Я – носій культурно-мовних та морально-громадянських цінностей», «Я – успішний комунікатор».

В інноваційній моделі розвитку культурно-мовних та морально-громадянських цінностей учнів Київської гімназії східних мов №1 визначено такі компоненти: когнітивний (знанневий), емоційно-ціннісний, праксичний, особистісно-творчий. Головними напрямками розвитку культурно-мовних та морально-громадянських цінностей учнів визначені: політико-правовий, мовно-комунікативний, національний культурно-мовний, морально-етичний, національно-патріотичний.

На V (коригувальному) етапі дослідно-експериментальної роботи (січень – грудень 2019 р.) здійснюється коригування комплексних цільових програм, індивідуальних карт розвитку морально-громадянських цінностей учнів,

коригування форм, методів виховного процесу щодо забезпечення єдності моральної (гуманістичної) особистості і моральної індивідуальності учня та розвитку їх громадянської культури, представлення результатів експерименту на всеукраїнській науково-практичній конференції, видання друкованої продукції за темою дослідження.

Висновки. Успішна реалізація завдань розвитку морально-громадянських цінностей учнів залежить від компетентнішого, системного, особистісно орієнтованого підходів до освітнього процесу, від професійної, етичної, громадянської компетентностей педагогічних працівників, виокремлення пріоритетності загальнолюдської моралі, ролі активної громадянської позиції у розбудові громадянського суспільства в Україні, від удосконалення змісту навчання етики, громадянської освіти та виховання учнів, інтеграції знань у галузі етики, філософії, політології, громадянознавства, у розвитку морально-громадянських цінностей учнів. Науковці та педагоги-практики повинні внести зміни (доповнення) до змісту освіти у контексті реалізації завдань Нової української школи.

Література

1. Бех, І. Д. Особистість у просторі духовного розвитку: навч. посіб. / І. Д. Бех. К.: Академвидав, 2012. 256 с.
2. Бех І.Д. Вибрані наукові праці. Виховання особистості /І. Д. Бех. Т.1. К.-Чернівці: Букрек, 2015. 840 с.
3. Вербицька О. В. Дослідно-експериментальна робота за темою «Реалізація інноваційної моделі розвитку морально-громадянських та морально-громадянських цінностей учнів»: завдання, зміст, етапи, очікувані результати / О. В. Вербицька // Дидактика: теорія і практика: зб. наук, праць. К.: Вид-во НПУ імені М. П. Драгоманова, 2014. С. 83-89.
4. Енциклопедія освіти / Акад. пед. наук України; [голов, ред. В. Кремень]. К.: Юрінком Інтер, 2008. 1040 с.
5. Івченко О.Г. Людина в структурі громадянського суспільства: філософія ідентичності, О.Г.Івченко. 2-ге вид. К.: Знання України, 2013. 379 с.
6. Кизенко В. Особливості реалізації інноваційної моделі розвитку культурно-мовних і морально-громадянських цінностей учнів / Василь Кизенко, Михайло Савченко // Директор школи, ліцею, гімназії. 2014. №5-6. С. 56-60.
7. Концепція громадянської освіти та виховання в Україні // Директор школи. 2013. №10. С. 14-25.
8. Кремень, В. Г. Світ знання: людина, наука, освіта / В. Г. Кремень. К.: «Знання» України, 2016. 87 с.
9. Національна стратегія сприяння розвитку громадянського суспільства в Україні на 2016-2020 роки // Громадянське суспільство в Україні: звіт за результатами дослідження / Л. Паливода, О. Вінніков, В. Купрій [та ін.]; упоряд. Л. Паливода. К.: БФ Творчий центр ТЦК, 2016. С. 45-52.

10. Савченко М. Проблема реалізації інноваційної моделі розвитку культурно-мовних та морально-громадянських цінностей учнів: комплексний підхід // Дидактика: теорія і практика. Збірник наукових праць. Матеріали Першої міжнародної науково-практичної Інтернет-конференції «Освіта ХХІ століття: теорія, практика, перспективи», м. Київ, 18 квіт. 2019 р. Київ: Фенікс, 2019, С. 225-227.
11. Савченко М. Науково-теоретичні підходи до розвитку культурно-мовних та морально-громадянських цінностей учнів у контексті дослідно-експериментальної роботи в гімназії // Дидактика: теорія і практика. Зб. Наук. праць [за наук. ред. д-ра пед. наук Г.О.Васьківської] / К.: Інститут обдарованої дитини НАПН України, 2017. С. 155-167.